

HEIKKI YLIKANGAS

Kiista uudisasutuksesta isojaon syynä

Isojako varsinaisesti aloitettiin vuonna 1757 annetulla asetuksella. Vanhemmassa tutkimuksessa lähdettiin siitä, että kysymys oli valtiollisesta reformista jonka talonpojat pitkän hampain ja pakon edessä hyväksyivät. Uusimman ruotsalaisen tutkimuksen mukaan talonpojat suhtautuivat valtaosaltaan positiivisesti isojakoon. Selitys heidän asennoitumiseensa on toistaiseksi antamatta. Avoimeksi on jäänyt, hyväksyivätkö he isojaon puolesta esitetyt yleiset perustelut vai oliko heidän menettelyynsä jokin toinen motiivi. Professori Ylikangas etsii talonpoikien myöntyväisyyden syitä perehtymällä yhteen yksityistapaukseen: isojakoon Lappuan kirkonkylässä 1760–70.

■ Isojaon on katsottu kuuluvan vapauden ajan merkittävimpiin ja kauaskantoisimpiin saavutuksiin.¹ Sen vaikutukset näkyvätkin selkeinä vielä tänä päivänä. Tähän nähden ei ole merkillistä, että jaon puolesta oli jo aikalaistasolla esittää painavia perusteita. Kaikki tärkeimmät niistä tulivat ainakin julkisuuden tasolla esille Ruotsin maanmittauskonttorin insinöörin, vuonna 1747 saman laitoksen ylitirehtööriksi nimitetyn Jacob Faggotin teoksessa vuodelta 1746 *Svenska landbrukets hinder och hjälp*. Faggot lähti

siitä, että erityisesti sarkajaon tuottama monipalstaisuus ja siitä seuraava vainiopakko olivat maanviljelyn tehostamisen pahimpia esteitä. Ne oli poistettava valtiovallan aloitteesta jakotoimituksella, jossa esikuvana olisivat valtakunnassa sinänsä harvinaiset yksinäistalot. Palstojen luku olisi siis jaossa minimoitava, mieluummin vähennettävä yhteen ainoaan isoon lohkoon (siitä nimitys isojako) tilan ympärillä. Yhteisomistus oli poistettava ja maan yksityisomistus toteutettava. Jako oli pantava toimeen, jos yksikin osakas sitä vaati (*ovillkorligt skiftesvitsord*).²

Näin Faggot. Valtiopäivät ottivat ideaan ylisummaan myönteisen kannan, mutta siihen mahdollisuuteen, että jakoon voitaisiin käydä yhden ainoan osakkaan hakemuksen perusteella, ei sentään suostuttu. Talonpojat pelkäsivät, että yhden osakkaan ratkaisulta saattaisi vahvistaa säätyhenkilöiden asemaa jaoissa, mikä vastaavasti heikentäisi talonpoikien mahdollisuutta kontrolloida jakotoimitusta alusta alkaen. Sääty suhtautui epäillen myös ajatukseen yhdestä ainoasta suuresta lohkoista. Säädyn mielestä lohkoja tarvittiin useampia. Tämä vaatimus toteutettiin myöhemmin vuoden 1762 asetuksessa.³ Kuitenkin muissa suhteissa oli talonpoikaissäädyn asenne ehdotettuun isojakoon valtiopäivillä myönteinen.⁴

Lainsäädännössä edettiin silti aluksi sangen varovaisesti. Asetuksessa 1.3.1749 – se käsitteli ohjeita maanmittareille – tämä kohta muotoiltiin näin:

”Muutenkin tulee maanmittareiden kylissä, joissa he huomaavat sarkajaon aiheuttaneet suurta rikkonaisuutta ja johtaneen kapeisiin

kaistoihin ja paloihin, kaikella ahkeruudella ja sävyisyydellä tuoda kyläläisille esille se vahinko, joka heille tästä aiheutuu, ja mikäli kaikki osakkaat ovat siitä yksimielisiä ja siihen suostuvat, maanlaadun erojen ja hyvyyden mukaan jakaa tilukset joka talolle niin, että he voivat saada tiluksensa yhteen paikkaan, tai ainakin, mikäli osakkaat siihen tyytyvät, pitää huolta siitä, että hajautunut sarkajako (mindre Tegeskiften) voitaisiin muuttaa niin harvaksi Isojaoksi, kuin suinkin mahdollista.”⁵

Maanviljelyn tehostaminen isojaon päämotiivina

Perusteluihin sisältyi itsestään selvänä ajatus, että isojaon kautta syntyisi pysyvä omistus, sellainen, jota ei sarkajaon tapaan muuttaman vuoden väliajoin muutettaisi ja tilojen palstoja osoitettaisi jostakin toisesta osasta jakokuntaa. Isojaossa palstojen kuluihin lyötiin pysyväiset pyykkit. Pyykkien sisäpuolella oli omistajan määräysvalta vahva.

Isojaon puolesta esitetyt perusteet vaikuttavat jälkimaailman silmissä niin järkeenkäyville, että kuvittelee ymmärtävänsä hyvin, miksi viranomaiset uskoivat jakojen käynnistyvän pelkällä valistustyöllä. Näin ei siten tapahtunut. Hakemuksia tehtiin vuoden 1749 jälkeisinä vuosina vähän ja vielä harvempi niistä saatettiin päätökseen.⁶ Valtiopäivillä vaatimukset toimenpiteistä reformin aikaansaamiseksi jyrkentyivät. Niinpä sitten 5.4.1757 annettiin toinen asiaa koskeva asetus. Siitä tuli varsinaisesti isonjaon käynnistämisen ja yleensä jakolainsäädännön oikeudellinen perusta. Englannin aitaamislakiin viitaten todettiin asetuksessa alkajaisiksi, että

”tämä jakotapa todellakin on paras ja varmin keino maanviljelyksen edistämiseen. Sen avulla jokainen saa kaikki tiluksensa yhteen ja yhdelle paikalle hoidettavaksi, miten hän parhaiten voi ja jaksaa.”⁷

Edelleen tilojen yksityiset raiviot tuli ottaa jaossa huomioon, vaikka niitä ei olisi sisällytetty tilan verolukuun. Tämä asetuskohta aiheutti ainakin Etelä-Pohjanmaalla vahvan

kiinnostuksen niittyjen valtaamisiin kylien yhteismetsissä. Ajatuksena oli, että näin kasvatettaisiin tilojen kokoa, joka sitten otettaisiin läheisessä tulevaisuudessa odottavassa isojaossa asianmukaisesti huomioon.⁸ Tärkeintä oli kuitenkin se, että jako määritettiin toimeenpantavaksi, jos yksikin osakas sitä vaati.⁹ Tämä periaate on edelleen Suomessa pienin muutoksin voimassa ja siten radikaalisuudessaan miltei ainutlaatuinen koko Euroopassa.¹⁰ Niillä alueilla, joilla oli meneillään verollepanoja (*ref- och skatteläggningar*) ei tarvittu edes tätä yhtä hakijaa. Silloin jakoa ryhdyttiin toteuttamaan pelkästään viranomaisten päätöksellä.

Asetuksissa esitettyjen perusteluiden valossa on ilmeistä, että tärkeimpänä tavoitteena oli edistää viljelyn tehostumista paitisi palstojen vähentämisen myös ja erityisesti maan yksityisomistuksen toteuttamisen kautta. Yksityisomistuksen piti elvyttää yksityistä yritteliäisyyttä ja johtaa sitä kautta

1. Eli F. Heckscher (1949) *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II:2*, Stockholm, 252–253.

2. Juhani Saarenheimo (2003) 'Isojako' teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Alitalo-Mäkelä (toim.) *Suomen maatalouden historia I*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1, Jyväskylä, 349.

3. Sekä pelloissa että niityissä sallittiin neljä palstaa. Kalle Bäck (1984) *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm, 189.

4. Valtiopäivillä 1746 edellytettiin suostumusta niiltä jakokunnan osakkailta, jotka omistivat suurimman osan jakokunnan maasta. Sakari Kuusi (1914) *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*, Helsinki, 50–51.

5. (1754) Förordning, angående Landmätare och deras förrättningar. Utdrag utur alle ifrån 1747 års slut utkomne Publique Handlingar ... Fierde Delen, Stockholm (jäljempänä Modée), 2853–2854.

6. Kuusi (1914)75 s; Kyösti Haataja (1949) *Maanjaot ja talojärjestelmä*, Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B:37, Helsinki, 68.

7. (1761) Kongl. Maj:ts Kungörelse och Förordning, om hemmansägors läggande i Storskifte. Utdrag utur alla ifrån 1754 års slut utkomne Publique Handlingar ... Sjette delen, Stockholm, 4601–4603 (jäljempänä Modée).

8. Erkki Lehtinen – Ville Luho (1963) *Lapuan historia I*, Vaasa 368; Heikki Ylikangas (1989) *Tervasta teollisuuteen. Ylibärmän kehitys varhaisista ajoista nykypäiviin*, Vaasa, 51; Tuuli Ojanperä-Oksa *Niittyvaltaukset ja niittyriidat Ilmajoen pitäjässä 1962–68*, Pro gradu-tutkielma historianlaitoksella Helsingin yliopistossa 1996, passim.

9. Bäck (1984)189.

10. Ylikangas (2001) 279–294

viljantuotannon nousuun. Kysymys oli tässä valossa modernisaatiosta, jossa astuttiin aimo askel markkinatalouden suuntaan. Tällä tulkinnalla onkin varsin huomattava kannatus tutkijain keskuudessa.¹¹

Isojako merkitsikin selkeää käännettä Ruotsin valtiovallan suhtautumisessa maanomistukseen ja jako-oloihin. Pohjoismaissa niin kuin muuallakin valtiovalta pysytteli pääosin sivussa jako-oloista ja niistä aiheutuvista kiistoista aina 1700-luvun puolimaihin saakka. Se tyytyi antamaan joitakin ohjeita jakojen suorittamisesta, toimittamaan koulutettuja maanmittareita maaseudulle, vahvistamaan yksityisiä jakosopimuksia ja ratkaisemaan riitoja oikeusteitse, mutta se ei ollut suuremmassa mitassa tällä alueella aloitteellinen. Ranska teki tästä säännöstä poikkeuksen sikäli, että siellä pyrittiin 1600-luvulta lähtien suojaamaan valtiovallan toimenpitein talonpoikia suurtilojen omistajien pyrkimyksiltä saada tiluksensa erilleen vainiopakon alaisuudesta ja yhteisomistuksessa olevat maat kontrolliinsa. Ranskalainen valtiovalta päättyi rajoituksiin torjuakseen levottomuuksia, joita yhteismaihin kajoaminen aiheutti.¹² Vasta 1700-luvulla, erityisesti sen jälkipuoliskolla valtiovallan suhtautuminen maanjakoihin muuttui ja muuttui monissa Euroopan maissa. Tähdättiin elintarvikkeiden tuotannon lisäämiseen intensiivisen viljelyn ja raivausten laajentamisen avulla. Ruotsin vuoden 1757 isojakoasetus ei ollut täysin ainutlaatuinen sen ajan läntisessä, keskisessä ja pohjoisessa Euroopassa. Ensimmäisiä lajissaan se kyllä oli. Lauenburgissa Saksassa sai kartanonomistaja jo vuodesta 1718 lähtien tiluksensa erotettua kyläläisten palstoista ja talonpojat veloitettiin jakamaan keskenään se maa, jota he viljelivät. Englannissa ja Preussissa sovellettiin samaan aikaan kuin Ruotsissa likimain Ruotsin vuoden 1757 asetuksen sisältämiä periaatteita; yhden osakkaan anomus riitti. Schleswig-Holsteinissa johti vuodesta 1766 yhden osakkaan jakovaatimus siihen, että koko kylän tilukset mitattiin ja laadultaan arvioitiin, ei tosin vielä automaattisesti jaettu. Lähes samanveroinen asetus kuin Ruotsiin vuoden 1757 isojakoasetus säädettiin vuonna 1781 Tanskaan, jota muutenkin voi-

daan pitää Euroopan jako-olojen esikuvaamana. Tanskassa moderni maanjako oli saatettu loppuun 1830-luvulle tultaessa. – Myöhemmin yhden osakkaan ratkaisuvalltaa miltei kaikkialla heikennettiin ja siirryttiin takaisin kohden osakkaiden enemmistön ratkaisuvalltaa.¹³

Isojaon toteuttamisen alkuvaiheista

Koska Pohjanmaalla oli meneillään verollepano ja se automaattisesti käynnisti jakotoimet, tuli Pohjanmaasta yleensä ja Laihian pitäjästä, jossa jakoon ryhdyttiin ensimmäisenä, isojalon toimeenpanon laboratorio. Vuosina 1757–65 käynnistettiin vastaava jako paitsi Laihialla myös Isossakyrössä, Vähässäkyrössä, Lapualla ja Koivulahdella.¹⁴ Vuodesta 1760 lähtien ryhdyttiin jakotyöhön Hämeessä ja pian myös Uudellamaalla. Itä- ja Pohjois-Suomi jäivät toistaiseksi jaoista syrjään.¹⁵

Reformin vastaanotto oli aivan alussa heikompi kuin keskusvalta oli odottanut. Monin paikoin esiintyi eriasteista vastarintaa. Uudistuksesta ei katsottu olevan mitään

11. Vrt. Bäck (1984) 188; Tuuli Ojanperä (1999) 'Maanjaot suomalaisessa historiankirjoituksessa', teoksessa Olli Rosenqvist (toim.) *Maanjaot ja maaseudun kehitys*, Selosteita ja katsauksia nro 34, Jyväskylän yliopisto, Chydenius instituutti, Kokkola, passim; Birgitta Olai (1983) *Storskifte i Ekebyborna. Storskiftet i Ekebyborna. Svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgöta-socken*, Uppsala, 230–321; Birgitta Olai (1987) "...till vinnande ett redigt Storskifte". *En komparativ studie av storskiftet i fem bärader*, Studia Historica Upsaliensia 145, Uppsala, 230–231. Lähemmin Ulla Rosén 'Privategendom och jordfördelning. Om agrarkapitalismens framväxt i England, Danmark och Sverige', *Scandia* 2/1991, 256 ss.

12. Vrt. Peter Blickle (1981) *Die Revolution des kleinen Mannes*, München – Wien, eri kohdin.

13. Lähemmin Ronny Pettersson (1983) *Laga skifte i Hallands län 1827–1876. Förändring mellan regelvång och handlingsfrihet*, Acta Universitas Stockholmiensis, Stockholm, 30–35, 49 s. Vrt. myös Heikki Ylikangas (2001) 'Raja yhteiskuntarauhan edistäjänä. Oikeustieteen rajoja etsimässä', *JublaJulkaisu Juba Toloselle 15.4.2001*, toim. Vesa Annola ja Brita Herler, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Kokoomateosten sarja, juhlaJulkaisu A:9, Turku, eri kohdin.

14. Kuusi (1914) 101.

15. Juhani Saarenheimo (1976) 'Isojako Hämeessä', *Hämeen historia III:2*, Hämeenlinna, 265 s.

hyötyä, päin vastoin vahinkoa.¹⁶ Laihialla käytiin oppositioon paikallisen kirkkoherran johdolla väittein, joiden mukaan palsat olivat jo riittävän suuria eikä jakoa niin ollen tarvittu. Jako oli siten vahingollinen ja jopa moraalisesti turmeleva. Viranomaiset pelästyivät ja päättivät tehdä protestojista varoittavan esimerkin. Opposition katsottiin syyllistyneen valtiolliseen rikokseen vastustamalla valtakunnan säätyjen ja Kuninkaallisen Majesteetin antamia lakeja ja määräyksiä. Niinpä kriitikkojen rankaisemiseksi ohitettiin kihlakunnanoikeus, jonka lautamiehet olisivat saattaneet osoittaa protestille ymmärtämystä, ja asia siirrettiin suoraan Turun hovioikeuden ratkaistavaksi. Hovioikeus tuomitsi kirkkoherralle tuntuvat sakot ja viranmenetyksen.¹⁷

Vastarintaa esiintyi kuitenkin myös tämän ankaran ojennuksen jälkeen.¹⁸ Isojaon vastustamisen pääsyiksi on esitetty yleistä muutosten pelkoa, jyvityksen oikeudenmukaisuuden epäilyä ja epäluuloa säätyläisten sekä kruunun todellisia aikeita kohtaan.¹⁹

Vanhempi tutkimus on kiinnittänyt päähuomion isojakoa kohtaan esiintyneeseen vastarintaan. Niinpä jako on tulkittu esivalan aikaansaamaksi pakkotoimenpiteeksi, jonka talonpojat vastahakoisesti ottivat vastaan. Vastarinnan merkitystä ei pidä kuitenkaan liioitella. Tosiasiassa se oli määrällisesti vähäistä ja uudistuksen toteuttamisen varhaiseen alkuun rajoittuvaa. On vain niin, että tiedot protesteista löytyvät lähteistä helpommin kuin tiedot tuesta tai siitä, ketkä itse asiassa hakivat jakoja. Niinpä se seikka, että suurin osa talonpojista suhtautui ilmeisen myönteisesti ja jopa aloitteellisesti isojakoon, jäi pitkään syrjään. Todellisuudessa vastarinta saattoi vain jonkin verran hidastaa isojaon liikkeelle lähtöä ja toteutustakin, mutta ratkaisevaa merkitystä sillä ei ollut.²⁰ Uudempi ruotsalainen tutkimus onkin varsin perustellusti korostanut talonpoikien myötämielisyyttä. Vaikka peruste, jonka mukaan jaon käynnistämiseen riitti yhden osakkaan hakemus, suosi kartanoita, virkatalojen haltijoita, ratsutilallisia ja ylipäättään suurten mautilojen omistajia, myös tavalliset talonpojat suhtautuivat isojakoon voittopuolisesti positiivisesti ja jopa

aloitteellisesti.²¹ Tuorein suomalaistutkimus on asetunut samalle kannalle.²²

Itse asiassa liikkeelle lähdettyään isojako eteni ällistytävän ripeästi.²³ Vuosisadan loppua kohden vauhti edelleen kiihtyi, Suomessa erityisesti kaikissa läntisissä ja eteläisissä lääneissä.²⁴ Yksityisten esimerkkitaupausten valossa juuri isojako vietiin läpi nopeasti ja kivuttomasti; myöhemmistä isojaon järjestelyistä ja uusjaosta tuli paljon vaikeampia ja pitkäkestoisempia prosesseja.²⁵

Jaot eivät johtaneet siihen, mihin reformin nimi viittasi: yhteen suureen lohkoon. Palstojen määrä väheni monin paikoin Ruotsissa vain vajaalla puolella, joten monipalstaisuuden haitat ja vainiopakko eivät poistuneet.²⁶ Suomessa oli menestys ehkä jonkin verran parempi. Perusteellisimman suomalaistutkimuksen mukaan vainiopakko jäi voimaan 20 kylässä 46 kylää käsittävässä tutkimuksessa.²⁷ Faggotin tärkein peruste jaoille toteutui siis vain vaillinaisesti.²⁸ Kuvaavaa on, että vuoden 1742 kyläjärjestyssuositus, jota sovellettiin Suomessa erityisesti Pohjanmaalla ja jonka tavoitteena oli tilusekaannuksen aiheuttamien haittojen pienentäminen, otettiin pääsääntöisesti käyttöön vasta isonjaon tultua toteutetuksi.²⁹

Mistä siis myötämielisyys jakoon kumpusi? Oliko talonpojilla todella tähtäimessään pyrkimys sellaiseen viljelyn tehostamiseen, jota Jacob Faggot ja hänen ideointiaan seu-

16. Saarenheimo (1976)266–267; Saarenheimo (2003) 350–353.

17. Kuusi (1914)85–86; Aulis Jussi Alanen (1949) *Etelä-Pohjanmaan historia IV:2*, Vaasa, 24.

18. Lehtinen – Luho (1963)366–367; Reino Kallio (1982) *Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermanniballinto*, Studia Historica Jyväskyläläisiä 23, Jyväskylä, 28–29, 63.

19. Saarenheimo (2003)350.

20. Saarenheimo (1976)267.

21. Olai (1983)227–228; Olai (1987) 108–110; Bäck (1985) 215 s.

22. Ojanperä (1999) 13, 24, viite 8.

23. Vrt. (1983) *Maanmittaus Suomessa 1633–1683*, Helsinki, 26–29; Petterson (1983) 58, 60.

24. Heckscher (1949) 253–255.

25. Ylikangas (1989)201 s.

26. Heckscher (1949)256.

27. Saarenheimo (2003) 357.

28. Kuusi (1914)48–49.

29. Kallio (1982)62 ja eri kohdin.

raavat asetukset ajoivat takaa? Tutkimuksessa ei ole voitu todeta isojaon aiheuttaneen selkeää satotulosten kasvua tai raivausten lisääntymistä.³⁰ Pelkkä yksityisomistus ei siis riittänyt korvaamaan tiedon ja työvoiman puutetta tai eliminoimaan sitä vussinlaista etua, jonka vainiopakko talkoomuotoisena viljelymuotona toi jakokunnan heikoimmille – ja miksei laiskimmillekin – osakkaille. Monipalstaisuus pakotti viljelemään koko jakokuntaa

”koko kylän voimalla aivan kuin yhtenä talona ja aivan samalla lailla (...) Kullakin oli samana vuonna kesantonsa samassa vainiossa ja samaan aikaan ne kynnettiin ja kylvettiin (...) Hetkellensä heinänteko, ajallansa aidanpano.”³¹

Isojaon innokkaimmat puolestapuhujat tähdensivät tosin tähdentämistä päästyäänkin sitä haittaa, minkä laiskat ja saamattomat viljelijät vainiopakon kautta aiheuttivat yritteliäämmille osakkaille. Sitä etua, minkä vainopakko toi kehnoimmille viljelijöille, he eivät noteeranneet. Tuskinpa kuitenkaan yhteisviljelyä toteutettiin kyvyttömimpien viljelijäin asettamin ehdoin.

Se seikka, että isojako ei riittänyt nostamaan satoja, ei ole kummastuttavaa. ”Olisi tarvittu uudenlaista tietämystä ja uudenlaista tekniikkaa, mutta nämä edellytykset puuttuivat toistaiseksi”, kirjoittaa Juhani Saarenheimo sangen perustellusti.³² Ennen koneitten aikakautta tehon lisääminen oli kiinni ihmistyövoimasta. Työvoiman määrää oli siis ennen muuta kasvatettava, jotta maatalouden tuotto nousisi.

Mutta takaisin kysymykseen, mistä talonpoikien myötämielisyys isojakoa kohtaan oikein saa selityksensä. Vastaaminen ei ole helppoa, koska isojaon tutkimus on jäänyt etenkin Suomessa suhteellisen vähäiseksi. Viimeksi tämän todennut Tuuli Ojanperä on tähdentänyt, että isonjaon tutkimuksessa tarvittaisiin tässä vaiheessa myös ja ehkä erityisesti paikallisia syväluotauksia.³³ Seuraavassa käsitellään alkuperäislähtein erästä yksityistapausta, joka tuo osaltaan lisävalaisua niin talonpoikien suhtautumiseen isojakoon kuin isonjaon toimeenpanon syi-

hinkin valtakunnallisen päätöksenteon tasolla. Kyse on Lapuan suurpitäjässä 1760-luvulla toteutetusta isojaosta ja samaan aikaan vireille pannuista hankkeista perustaa uudistiloja pitäjään. Uudistilashankkeet johtivat oikeudellisiin konflikteihin, jotka johtivat paikallistasolta lääninkanslian kautta kamarikollegioon Tukholmassa ja joskus aina kuninkaaseen saakka. Niiden tiimoilta käyvät osapuolten asenteet ja motiivit melko seikkaperäisesti ilmi.

Haarakankaan uudistilan perustaminen

Erkki Juhanpoika Kalliokoski syntyi Lapuan hallintopitäjän Kauhavan (nykyään pitäjä) kylässä 1730. Hänestä tuli aikanaan kotivävy Yli-Kalliokosken taloon – siitä ”sukunimi” Kalliokoski. Vävyllä ei osuutta taloon herunut, joten Erkki Juhanpojan piti katsella itselleen elanto muualta. Vävyt näkyvät kaikkialla saaneen huonomman aseman kuin talojen pojat, nimenomaan vanhimmat pojat.

Niinpä Erkki Juhanpoika kulki yli Lapuanjoen ja poikki sitä reunustavan laajan tulvanalaisen rämeikön etsien kuivempaa paikkaa. Se löytyi parin kilometrin etäisyydellä joesta Lapuan kirkonkylän pyykkien sisällä. Paikka sijaitsi lähellä kahden puron (luoman) risteystä ja sai sen vuoksi Kalliokoskelta nimen Haarakangas (nykyään Kangas Ylihärmän pitäjässä). Kankaalla ei lähinaapureista ollut pelkoa. Lapuan kirkonkylään niin ikään lasketun, nykyisen Hellaanmaan kylän etelärajoilla tosin sijaitsi Hangasmaan vuonna 1752³⁴ ja Kankaalta viisi kilometriä pohjoiseen Ahomäen vuonna 1763 perustettu uudistila.³⁵ Näiden uudisasutusten välillä oli pelkkää metsää ja suota noin 15 kilometriä, joten oli vaikea uskoa, ettei niiden keskivaiheille mahtuisi yhtä samanlaista asumusta.

Hakemuksessaan lääninhallitukselle Erkki Juhanpoika ilmoitti aikomansa uudistilan paikan sijaitsevan ”yleisellä ulkomaalla” (*allmän utmark*) noin 15 kilometrin etäisyydellä Lapuan kirkonkylästä ja olevan kelvollinen pellon ja niityn raivaukseen. Termi ”yleinen ulkoma” tarkoitti sitä, että alue ei kuulunut Lapuan kirkonkylän talo-

jen tiluksiin ja että se näin ollen olisi luonteeltaan kruununmaata, josta päätti valtiovallan edustaja eli maaherra. Hakija näkyi näin olleen hyvin tietoinen kylien ulkomaiden omistuksen kiistanalaisuudesta. Normaalia virkamenettelyä seuraten maaherra Lorentz Johan Göös määräsi Lapuan käräjät tarkastamaan alueen, minkä jälkeen hän ratkaisisi anomuksen kohtalon.

Määrätty tarkastus eli syyni tehtiin 25.9.1766. Tutkinnan suoritti Lapuan nimismies Martin Holm kahden lautamiehen avustamana. Tarkastuslausunnosta kävi ilmi, että peloksi kelpavaa maata oli mitattu hakijalle kuusi tynnyrialaa ja niittyä 39 häkin edestä. Hirsimetsää oli ympäristössä riittävästi käytettäväksi rakentamiseen, tuohien hankkimiseen ja muihin taloustarpeisiin. Mikäli maaherra hyväksyisi hakemuksen, tila tarvitsisi 25 vapaavuotta. Verovapauden päätyttyä tilaa tulisi verottaa 1/6 mantaalin tilana.

Vallitseva käytäntö oli sellainen, että maaherran määräämä syyni oli pantava toimeen ja siinä tuli käsitellä juuri ne asiat, jotka tässäkin tapauksessa kirjattiin. Se ei kuitenkaan tarkoittanut, että syynimiehet tai paikalliset asukkaat ylipäätään olisivat hyväksyneet anottua uudistilan perustamisen. Niin ei ollut laita tässäkin tapauksessa. Paikallisen väen kanta kävi selkeänä esille, kun tarkastuslausunto käsiteltiin Lapuan käräjillä maaliskuussa 1767. Virallisen lausunnon lukemisen jälkeen Lapuan kirkonkylän maanomistajat esittivät oikeudelle jo itse syynitoimituksessa ilmoittamansa vastalauseen. Kriitikot lähtivät liikkeelle väitteestä, jonka mukaan kyseessä oli Lapuan kirkonkylän ulkomaa – ei siis mikään yleinen ulkomaa. Isännät korostivat omistajansuojan ehdotonta loukkaamattomuutta rajapyykein merkityn ja muiden tiluksista siten erotetun alueen – siis kylänsä rajojen – sisällä. ”Esivalta oli kieltänyt” uudistilojen tulon tällaisille alueille. Lapualla vuonna 1760 kokoustanut ja isojakoa kaikin tavoin edesajanut ja johtanut valtakunnan talousdeputaatio oli vakuuttanut, ettei jaon kestäessä uudisasutushakemuksia hyväksyttäisi.³⁶ Myös tarkoituksenmukaisuussyihin vedottiin.³⁷ Lapuan kirkonkylän asukkaat kat-

soivat Erkki Juhanpojan kaavaileman alueen sijaitsevan liian lähellä muuta asutusta ja pakottavan niittyjen omistajat vähintään peninkulman mittaisiin aitaamisiin.³⁸

Kaikesta näki, että lapualaisten tarkoituksena oli tehdä Erkki Juhanpoika Kalliokoskesta varoittava ennakkotapaus, jonka kohtalo karkottaisi muut vastaavat yrittäjät heidän mailtaan. Erkki Juhanpoika ei näet ollut yksin sillä asialla, jolla oli. Tuomas Lilja-niminen entinen sotilas oli Erkki Juhanpojan esimerkin innoittamana tai mahdollisesti jo ennen tätä lähtenyt hakemaan uudistilan perustamislupaa Karhunvuorensyrjä-nimiseen paikkaan. Se sijaitsi kilometrin etäisyydellä Kalliokosken valitsemasta paikasta nykyisen Lapuan Hellanmaan kylän alueella.³⁹ Myös sitä hanketta vastaan lapualaiset iskivät lujasti ja sillä kertaa menestyksellä. Maaherra eväsi päätöksellään 12.2.1767 Liljalta perustamisluvan. Perusteena oli se, että Lapuan kirkonkylässä ei ollut isännätöntä maata, kaikki oli pantu verolle metsiä myöten ja vielä veroa metsän perusteella korottaen. Vihdoin isojako oli edelleen yhteismaiden (*utmarken*) osalta meneillään. Yhteismaata (*samfällighet*) muiden kylien kanssa ei ollut.⁴⁰

Käräjäkäsitteilyn jälkeen jäätiin odottamaan lääninhallituksen päätöstä Haarakankaan uudistilasta. Päätös, joka tehtiin 2.6.1767, petti lapualaisten toiveet. Maaherran

30. Ojanperä (1999)15; Saarenheimo (1976) 277–287; Arvo M. Soininen (1974) *Vanha maataloutemme*, Suomen Historiallisen Seuran tutkimuksia 96, Helsinki, 317; Jöran Hoppe (1997) 'Jordskiftena och den agrara utvecklingen', *Agrarhistoria*, toim. Bengt M. P. Larsson – Mats Morell – Janken Myrdal, Stockholm, 256.

31. Ylikangas (1989) 218.

32. Saarenheimo (2003) 363.

33. Ojanperä (1999) 25.

34. Asia käy ilmi niittyriidasta vuodelta 1775. Lapuan käräjät alkaen 13.3.1775, & 21, Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 100, f. 364 f. KA.

35. Ylikangas (1989) 90.

36. Vrt. Lehtinen – Luho (1963) 367–368. Deputaatioista ks. Haataja (1949)68.

37. Muut perusteet on nähtävissä maanjako-oikeuden tuomiossa vuodelta 1769. Kankaan kyläarkisto. VMA.

38. Lapuan käräjät alkaen 6.3.1767 § 25. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 90, f. 238v–239.

39. Lilja oli vanha sotilassuku Lapualla. Lehtinen – Luho (1963) 498.

40. Lapuan käräjät 16.11.1773 & 156. Ilmoitusasiat. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta 1773, f. 156 f. VMA

ratkaisu soti kaiken lisäksi jyrkästi niitä argumentteja vastaan, joilla sotilas Tuomas Liljan hakemus oli torjuttu – ja saman viranomaisen toimesta. Maaherra antoi Erkki Juhanpoika Kalliokoskelle asutusluvan Haarakankaan uudistilalla tukien kantansa siihen tosiasiaan, että paikka sijaitsi noin kahden peninkulman etäisyydellä kirkonkylästä ja että alueella oli kelvollista maata pellon ja niityn raivaukseen. Aitaamisista, joista lapualaiset olivat painokkaasti valittaneet, piti jokaisen maanomistajan kyläjärjestyksen mukaan itse huolehtia. Päätöksessä myönnettiin, että kuninkaan painettu kirje 18.2.1757 maaherroille kielsi torppien ja uudistilojen perustamisen tilojen merkityille ja pyykitetyille tiluksille, mutta maaherra Lorenz Göös ohitti tämän asetuksen samoin kuin viittauksen talousdeputaation vakuutuksiin jakoa alettaessa epäselvin ja hämärin sanankääntein. Ilmeisesti hän tarkoitti todeta, että Lapuan kirkonkylän tilojen pyykein merkityt tilukset eivät ulottuneet Kankaalle saakka. Niinpä hakija sai toivomansa perustamisluvun ja 25 vapaavuotta.⁴¹

Mainittu kuninkaallinen, 18.2.1757 annettu kirje maaherroille – kirje on avain isonjaon problematiikkaan – todellakin sisältää kiellon sallia torppien tai uudistilojen perustamista vero- ja kruunutilojen mailla tai rälssimaalle ilman omistajan lupaa. Erityisesti 1760- ja 1770-lukujen Lapuan hallintopitäjän tuomiokirjoista löytyy massoittain prosesseja, joissa kyläläiset puolustautuivat maaherrojen tukemaa uudisasukkaiden tulvaa vastaan vetoamalla juuri tähän asetukseen. Kirjeessä kuitenkin painokkaasti muistutetaan vuoden 1743 valtiopäiväkäsittelyihin viitaten, että valtakunnan säätyjen tarkoitus ei ole ollut muu kuin lisätä viljelyä ja väkilukua (*landet måtte blifwa upodlat och Folck-nummern ökas*). Siinä on siis tiivistäen ilmaistu hallituksen keskeiset tavoitteet: raivausten ja väkiluvun lisääminen, mikä kannattaa panna erityisesti merkille. Edelleen vakuutetaan, että omistajat

”saavat vapauden ja oikeuden etusijalla ennen vieraita ottaa ylös ja perustaa tilojen yksityisille palstoille ja ulkomaille torppia ja uudisasutuksia lapsilleen ja sukulaisilleen.”

Tarkkaankin tekstiä tulkiten omistajat saivat kyseisessä asetuksessa ainakin etuoikeuden asuttaa tiluksensa ja ”tilojen ulkomaat”, mikä ilmaisu oli kovin hämärä. Ulkomaat olivat kylien, ei tilojen ulkomaita.⁴² Kylän ulkomaalla (*byns utmark*) tarkoitettiin aluetta, joka jäi kylänrajan ja niitty- sekä peltoalueen väliin ja jossa ei ollut tiloja toisistaan erottavia rajamerkkejä.

Maaherra Lorenz Göösin ratkaisut Karhunvuorensyrjää ja Haarakangasta koskevien anomusten osalta olivat jyrkän ristiriitaisia, suorastaan vastakkaisia niin sisällöltään kuin perusteiltaan. Miksi niin tapahtui, jää hämärän peittoon. Epävarma perimätieto viittaa lahjontaan,⁴³ mikä ei ole ollut huomioon ottaen kokonaan pois suljettua.⁴⁴ Asiakirjoista ei kuitenkaan löydy minkäänlaista viitettä lahjonnasta.

Tappion kokeneet lapualaiset eivät vielä laskeneet aseitaan. Päin vastoin, Lapuanjoen varressa alkoi kyteä kansanliikkeen poikainen. Yllättäen avautui oivallinen kanava kohoavien paineiden purkamiselle. Menestys lääninhallituksessa rohkaisi Erkki Juhanpojan, jota nyt kutsuttiin Haarakankaaksi, ei enää Kalliokoskeksi, kääntymään uudestaan (5.10.1767) maaherran puoleen ja anomaan, että tilalle osoitettaisiin tarpeellinen metsä Lapualla meneillään olevassa isojaossa. Maaherra suhtautui anomukseen suopeasti, mutta ei voinut sitä itse toteuttaa. Hän käski Erkki Juhanpojan kääntyä hakemuksineen Lapualla toimivan, isojakoon liittyvän, juuri perustetun maanjako-oikeuden puoleen.

Erkki Juhanpoika teki työtä käskettyä. Hän esitti 1.6.1768 anomuksen mainitulle elimelle ja pyysi sitä osoittamaan tilalleen metsäalueen. Lapualta ei kuitenkaan kuulunut kuukausiin yhtään mitään. Erkki Juhanpoika yritti ottaa viivytyksestä selvää mutta sai kummallisia vältteleviä vastauksia. Myöhemmin kyseisen oikeusistuimen oudot perusteet viivytykselle tulivat ilmi. Lapualaiset halusivat yhteistoiminnassa maanjako-oikeuden, nimismiehen ja läänin maanmittarin kanssa lykätä anomuksen käsittelyä siihen saakka, kunnes Lapuan isojako olisi ehditty viedä metsänjakoihin asti. Silloin olisivat palstojen nurkissa pyykit torjumassa ulkopuolisten aikeita.⁴⁵

Erkki Juhanpoika Haarakankaan metsää koskevan uudistetun anomuksen käsittelyyn päästiin vasta 27.9.1769 eli runsas vuosi sen jälkeen, kun hän oli tehnyt asiasta ensimmäisen esityksen. Nyt käsittely sujui nopeasti ja tehokkaasti. Vaikka oikeuden olisi pitänyt rajoittua vain lisämetsän osoittamista koskevaan anomukseen, se vedoten kuninkaan 2.12.1766 antamiin ohjeisiin maanjako-oikeuksille Pohjanmaalla sivuutti maaherran jo lainvoiman saaneen perustamisluvan ja iski itse pääongelmaan, siihen, voitaisiinko Haarakankaan uudistila ylipäätään sallia vaiko ei. Lapuan kirkonkylän isännät ja heihin liittyen Yli- ja AlaNurmon kylien talojen haltijat asettuivat kielteisen vastauksen kannalle vedoten asetukseen 18.2.1757 ja kamarikollegion kirjeeseen maaherroille 14.2.1766 sekä isojaon alkamiseen ennen kuin Erkki Juhanpoika anoi uudistilan perustamislupaa. He lähtivät siitä, että laki yksiselitteisesti kielsi uudisasutuksen tilojen pyykitetyillä ja toisistaan erotetuilla veromailla. Tämä oli taattu ja vakuutettu heille, kun valtakunnan talousdeputaatio – taas palattiin tähän – järjesti kokouksen Lapualla kesäkuussa 1760 ja siinä julkaisi metodit isojaolle, johon heti sen jälkeen ryhdyttiin Lapuan kirkonkylän peltojen ja niittyjen osalta. Metsän jakamisperusteista oli pidetty ensimmäinen neuvottelu maanmittarin läsnäollessa marraskuussa 1763. Uudistiloja ei tullut muutenkaan sallia niin kauan kuin jako jatkui. Näiden lainkohtien ja päätösten he uskoivat antavan heille mitä vahvimman lainsuojan vieraitten tunkeutumista vastaan heidän mailleen (*de trodde utgåra det kraftigaste beskydtsbref för alt intrång af främmande på theras tillhörigheter.*)

Maanjako-oikeus, joka koostui puheenjohtajasta ja kutakin neljää säätyä edustavasta jäsenestä – kukaan heistä ei ollut juristi⁴⁶ – asettui täysin talonpoikien kannalle. Tuomiossa viitattiin painokkaasti asetukseen 18.2.1757 ja varsinaiseen isojakoasetukseen 4.5.1757 tähdentäen, että näissä säädetty omistajan suoja ei koskaan toteutuisi, jos uudisasutus noin vain sallittaisiin (*hwilket böga förordnande alldrig kunde komma till fullbordan, om nybyggen utan*

återvändo skulle tillstodjas). Maanjako-oikeus siis kumosi Erkki Juhanpojalle myönnetyn perustamisluvan. Erkki Juhanpoika velvoitettiin saattamaan maanjako-oikeuden päätös lääninhallituksen tietoon.⁴⁷

Oikeuden päätös johti kolkkoon seuraamukseen. Talonpojat tulkitsivat sen niin, että uudisasutus voitiin hävittää. Joukko lapualaisia riipoi alas Erkki Juhanpojan asuinrakennuksen ja vieläpä hänen pystyttämänsä navetankin hirret ja kuljetti ne Lapualle. Tuhotyön tavoite oli selvä. Paikalle ei pitänyt enää ikinä nousta uutta uhkaa. Haarakangas on merkitty kirkollisissa lähteissä autioksi vuosien 1772 ja 1773 osalta.

Erkki Juhanpoika ei näiden kokemusten jälkeenkään luovuttanut. Hän vetosi Tukholmassa toimivaan kamarikollegioon, joka oli ylin hallinnollinen tuomioistuin heti kuninkaan hallitseman oikeusrevision jälkeen. Ratkaisu tuli vasta lopulla vuoden 1771, tarkemmin sanottuna 3.12.1771. Kamarikollegio kumosi maanjako-oikeuden päätöksen. Tuomiossa todettiin, että paikka oli aivan riittävän etäällä Lapuan kirkonkylän keskustasta. Sitä paitsi paikallisen maanjako-oikeuden ei kuulunut kumota läänin maaherran päätöksiä tai tehdä niihin muutoksia varsinkaan sen jälkeen, kun ne olivat saaneet lainvoiman. Rivien välistä erottuu korkean virasto närkästys siitä, että jokin maallikoiden dominoima tilapäinen tuomioistuin uskaltautui ylipäätään muuttamaan paikallisen kruunun edustajan, maaherran, päätöksiä. Sellaiseen sillä ei ollut valtaa. Hakija Erkki Juhanpoika sai luvan jatkaa maaherran 2.6.1767 myöntämää uudistilan (1/6 mant-

41. Maaherra L.J. Göösin päätös ei ole säilynyt alkuperäisenä Vaasan vuonna 1852 tapahtuneen paljon vuoksi, mutta sen sisältö referoidaan maanjako-oikeuden 27.9.1769 antamassa päätöksessä, joka sisältyy Kankaan kyläarkiston kokoelmaan. VMA.

42. (1761) Modée IV, Stockholm, 4590–4591.

43. Samuli Paulaharju (1947) *Härmän aukeilta*, kolmas painos, Porvoo, 19.

44. Alanen (1948)44–46.

45. Maanjako-oikeuden päätös 27.9.1769 Kankaan kyläarkistossa. VMA.

46. Maanmittaus Suomessa 1633–1983, 22–23, 25. Maanjako-oikeuden puheenjohtajalta alettiin edellyttää tuomarin pätevyyttä vasta vuodesta 1775. Alanen (1948)22, 33, 35–36, 40.

47. Kankaan kyläarkisto. VMA.

taalia) viljelyä ”Haarakankaan metsämaal-la”. Vapaavuosia tuli alkuperäinen määrä eli 25. Maaherra velvoitettiin huolehtimaan siitä, että hakijalle syynäytettäisiin tarpeellinen metsä siihen saakka, kunnes lopullisesti ratkaistaisiin, missä määrin kirkonkylä ja useat Haarakankaaseen rajoittuvat kylät tulevat säilyttämään ne ”melkoiset metsävarat” (*ansenliga skogsrymder*), jotka maanjako-oikeus oli niille osoittanut. Siinä huomautus tilallisten ylenmääräisestä suosisesta ja vihje siitä, että kamarikollegion juristit olivat kyllä oivaltaneet, minkä vuoksi maanjako-oikeus oli ratkaisuaan viivytttänyt. Päätökseen liitettiin kuninkaalle kuuden kuukauden sisällä tehtävä valitusosoitus.⁴⁸

Lapualaisia asian saama uusi käänne suorastaan vimmastutti. Heidän katsannossaan se merkitsi ovien avaamista uudisasukkaille, jotka leikkaisivat kärkiosat heidän joesta ulospäin puskeutuvista omistuksistaan. Sitä paitsi he katsoivat kärsineensä vääryyttä. Isojako oli ajettu pitäjässä läpi nimenomaan sillä vakuutuksella, että se toteutuneena suojaisi heidät uudisasukkaiden tulvalta. Niinpä lapualaiset tarrautuivat päätöksen valitusosoitukseen ja lähtivät massiiviseen manööveriin. He hankkivat taakseen koko Lapuanjoen länsipuolen asujaimiston Yli- ja Alanurmon kyliä myöten, ottivat jäljennöksen sotamies Tuomas Liljan anomukseen annetusta maaherran päätöksestä, joka täsmälleen tuki heidän tulkintaansa, ja laativat kirpeän kirjelmän kuninkaalle, juuri valtaistuimelle astuneelle Kustaa III:lle. Siinä he pyysivät samoin perustein kuin paikallisissa oikeuksissa hanketta vastustaessaan uudisasutusluvan kumoamista ja maanjako-oikeuden päätöksen vahvistamista.

Kamarikollegio antoi tällä välin uuden näytteen linjastaan. Haarakankaan menestyksen innoittamana oli Jaakko Hejduk-niminen sotilas anonut 1767 uudistilaoikeuksia noin kilometrin etäisyydellä Haarakankaasta pohjoiseen, Naarasluoman kylän alueella sijaitsevalle Ikola-nimiselle uudistilalle. Naarasluoman kylä vastusti hanketta jyrkästi ja maaherra torjuikin eräiden vaiheiden jälkeen (12.12.1770) Hejdukin anomuksen. Hejduk lähti Erkki Kalliokosken

esimerkkiä seuraten valittamaan päätöksestä kamarikollegioon, joka ratkaisullaan 14.12.1772 hyväksyi anomuksen ja salli siis tilan perustamisen. Päätöksestä ei valitettu kuninkaalle, joten se jäi voimaan.⁴⁹

Epävarmuus Haarakankaan kohtalosta jatkui aina huhtikuulle 1773 saakka. Sitten kamarikollegion päätöksen kuningas Kustaa III:n asema oli muuttunut niin, että hänestä oli vuonna 1772 tullut laajoin valtaoikeuksin varustettu hallitsija, ei tosin vielä lähellekään itsevaltias, mutta varsin vahva mahtitekijä kuitenkin. Vapaudenajan hallitusmuoto oli kumottu ja vuoden 1772 hallitusmuoto saatettu voimaan. Hallitsija seurasi kuitenkin täydellisesti kamarikollegion viitoittamaa linjaa. Kuningas Kustaa III vahvisti 26.4.1773 kamarikollegion päätöksen. Haarakangas siis pysyi kruunun uudistilana.⁵⁰

Hellanmaan uudistilan perustaminen

Kuninkaan päätöksen tultua tiedoksi, kävi juuri niin kuin lapualaiset olivat pelänneet. Erkki Juhanpojan menestys rohkaisi eräitä muitakin koettelemaan onneaan samalla pelikentällä. Elokuussa 1773, kolmisen kuukautta kuninkaan päätöksen jälkeen, Lapuan käräjien ratkaistavaksi tuotiin Lapuan Hellanmaata koskeva uudistilahakemus. Kyse oli edellä mainitun sotilas Tuomas Liljan pojasta Antti Tuomaanpojasta. Tämä haki uudistilan oikeuksia isänsä Tuomas Liljan hallitsemalle torpalle. Tuomas Lilja oli sen jälkeen, kun hänen aikomuksensa perustaa Karhunvuorensyrjä-niminen uudistila oli lääninhallituksen päätöksellä vuonna 1767 torjuttu, tyytynyt tekemään Lapuan kirkonkylän talollisen Juha Hantulan kanssa torpankontrahdin Hellanmaanluhdaksi kutsutusta alueesta. Sopimus oli allekirjoitettu 7.2.1770, joten alue oli silloin jo jaettu ja Juha Hantula saattoi disponoida sitä omana omistuksenaan.

Hakemuksen johdosta pidettiin Hellanmaassa maaherran 12.9.1773 määräämä syynti lokakuun neljäntenä samana vuonna. Torpan lähimmästä ympäristöstä mitattiin 2 1/2 tynnyrinalaa jo valmista peltoa. Tar-

kastettava alue oli huomattavasti suurempi. Jo tarkastuksessa Antti Lilja, jota isännät kutsuivat rengiksi, törmäsi Lapuan tilallisten tylyyn ja jos mahdollista vielä kovempaan vastarintaan kuin Erkki Haarakangas ja Jaakko Hejduk aikaisemmin. Talokkaat esittivät tarkastuksessa kirpein sanankääntein ja erikseen 17.8.1773 laaditulla kirjelmällä ankaran protestin hanketta vastaan ilmoittaen, että heitä tuki koko joen länsipuolen talollisväestö kirkonkylästä Yli- ja Alanurmon kyliin saakka. Kirjeessä todettiin, että luottaen useisiin kuninkaallisiin asetuksiin, joissa tähdennettiin isonjaon hyötyä, he olivat lähteneet siihen mukaan ja tulleet suuria kustannuksia uhraten jo vuonna 1769 niin pitkälle, että tilukset ulkomaita myöten oli saatu jaetuksi ja laillisin pyykein toisistaan erotetuiksi. Paikallinen maanjako-oikeus oli vahvistanut metsämaiden ja ulkopalstojen (*utmark*) jaon 3.11.1770. Näin he olivat vuoden 1772 hallitusmuodon sisältämin lainkohdin (§ 2, 40 och 52) turvatut ja suojatut omaisuuksineen kukin pyykkiensä sisällä. Tiivistys tuli lausunnon lopussa:

”Mitä hyötyä olisi meidän uhraamistamme kustannuksista, jos kaikki jotkas haluavat, saisivat perustaa uudistiloja, mihin heitä miellyttäisi. Eikö siitä seuraisi uusi tiluskaannus? Ja mitä voimaa olisi silloin useista kuninkaallisista asetuksista, jotka kuitenkin takaavat meille vahvan omistuksen (en rolig besittning) tiluksillamme? Tällaisilla perusteilla puhumatta muista pätevästä syistä kiistämme mitä jyrkimmin uudistilan perustamisen meille laillisesti langenneille tiluksillemme, jotka me varaamme meille ja myös meidän lapsillemme, kuten sanat eräässä asetuksessa kuuluvat.”⁵¹

Tämä suorasukainen kirjaanpano esitettiin Lapuan kihlakunnanoikeudelle 16.11.1773.⁵² Heti oikeudellisen käsittelyn alussa maanomistajat toivat kantansa esille myös suullisesti. Kaikki ne samat perusteet, joilla oli vastustettu Haarakankaan perustamista, toistettiin. Vasta sitten hakijalle annettiin puheenvuoro. Tyrmistyneeltä ja ilmeisen pelokkaalta Antti Tuomaanpojalta kysyttiin,

miten hänen päähänsä oli ylipäättään pätkähtänyt lähteä hakemaan uudisasutusoikeuksia tilojen pyykkien sisäpuolella sijaitsevalle veromaalle. Antti sanoi

”että hän Vaasassa liikkuneiden huhujen perustella olisi saanut kuulla, että olisi ulosannettu jokin asetus, jonka mukaan jokainen halullinen omaisi luvan raivata uudisasutus sellaisille tiluksille, jotka on jaettu isojaossa – näin ottamatta huomioon sitä, olisiko maa, jolle uudisasutusta haettiin, jollekin verotilan omistajalle kuuluvaa, maanjako-oikeuden vahvistuksen saanutta tai muin laillisin toimenpitein tälle osoitettua omaisuutta. Ja koska useat muutkin irtaimet henkilöt hakijan lisäksi kuuluvat viime kesänä päivittäin saaneet maaherralta lupia aiottujen uudistilojen tarkastuksiin riippumatta siitä, mistä he ovat perustamisoikeuksia hakeneet, oletti vastaaja, että koska hänelle myös oli myönnetty samanlainen etu, hänelläkin olisi oikeus saada itselleen hiukan maata, josta hän ajan myötä voisi hankkia tarpeellisen elantonsa ja tuottaa sitä kautta hyötyä myös Kuninkaallisle Majesteetille ja kruunulle.”

Maaherrojen uudisasukkaaksi pyrkijöille suopea politiikka siis kantoi tämänkin hedelmän. Jotakin perää Liljan mainitsemassa huhussa oli. Maaherra oli levittänyt lääninsä tuomioistuimille jäljennöksenä KM:n 6.10.1772 antamaa myönteistä vastausta kamarikollegio kysymykseen, voitaisiinko kruunun uudisraivauksia perustaa maaherrojen luvalla ”niin kutsutuille laajoille ulkomaille” (*på de så kallade widlyftiga utmarker*). Menettely osoittaa, että viranomaiset etsivät keinoja kylien yhteisrintaman murtamiseksi koskien ulkomaiden asuttamista. Talonpojathan tulkitsivat ulkomaat omik-

48. Jäljennös Ruotsin kuninkaallisen kamarikollegion päätöksestä Kankaan kyläarkisto. VMA.

49. Alahärmän kirkonarkisto. Maanjako-oikeuden pöytäkirjat 22.7.1883–13.8.1783. Mf. UK 55. KA.

50. Jäljennös päätöksestä Kankaan kyläarkistossa. VMA.

51. Tässä viitattiin asetukseen 18.2.1757.

52. Lapuan käräjät 8.11.1773, & 156. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 98, f. 1485 f. KA.

seen sillä perusteella, että kylät olivat pyykein erotetut toisistaan. Pyykki oli omistuksen merkki. Täsmälleen näin argumentoivat Naarasluoman talonpojat, kun he kävivät vuonna 1767 vastustamaan neljän kylänsä rajojen sisäpuolelle uudisasukkaaksi aikovan hakijan anomuksia. Talonpoikien mielestä kruunulla ei ollut mitään määräysvaltaa kylän ulkomaihin nähden, koska talonpojat omistivat ne yhteisesti ja ne oli laskettu mukaan pantaessa Naarasluoman taloja verolle. Kruununvouti Strömmer kiisti, että ulkomaat olisi otettu huomioon tilojen verolukua määrättäessä. Koska lisäksi kylässä jo oli kruununluontoisia uudistiloja, kyse oli Strömmerin mielestä kruununmaasta.⁵³

Tuomiossaan oikeus uhrasi paljon tilaa sen osoittamiseksi, ettei edellä mainittu kuninkaan vastaus koskenut Lapuan kirkonkylää, jossa ei ensinnäkään löytynyt ”laajoja ulkomaita” vaan suuria nevoja ja upottavia soita. Sitä paitsi kuninkaan vastauksessa ei puhuttu sanaakaan veronalaisesta maasta, jolle monin asetuksin oli annettu lujin mahdollinen suoja varsinkin isojaon vahvistamisen ja pyykkien asettamisen jälkeen. Asetuksessa 18.2.1757 taattiin maanomistajilla oikeus perustaa itse ilman veronkorotuksia omille tiluksilleen niin monta torppaa ja uudisasutusta kuin he haluaisivat. Niinpä sitten Lapuan kihlakunnan oikeus asettui lopullisessa tuomiossaan täysin maanomistajain kannalle. Liljan hakeamus oli laitton, omanvoitonpyynnissä tehty ja vaikutuksiltaan turmiollinen. Tuomas Antinpoika sai vielä velvoitteen korvata kantajien oikeudenkäymiskulut.⁵⁴

Maaherra torjui Liljan anomuksen. Antti Tuomaanpoika Liljan saama kohtalo pelästytti perusteellisesti muut uudistilaa hankineet yrittäjät. Tuo oikeudenkäynti muodosti käänteen Hellanmaan, nykyään kahdeksan kilometriä pitkän vauraan ja väkirikkaan kylän asuttamisessa. Yksi uudistila – Hangasmaa – oli sinne tähän mennessä syntynyt. Sekin oli perustettu jo vuonna 1752, paljon ennen isojakoa. Muita uudistiloja sinne ei muodostunut. Kylästä tuli torppien kylä. Kirkonkylän talolliset sijoittivat sinne omia poikiaan torppareiksi, ja

vasta sitten, kun he sallivat torppien aikaa myöten itsenäistyä, sinne ilmaantui verotiloja. Näin Hellanmaan rakennettiin Pohjanmaalle ominainen sukulaistorppa-järjestelmä. Perimmältään Haarakankaan uudistilaa koskenut pitkälinen ja katkera prosessi aiheutti tämän kehityskäänteen Hellanmaan historiaan.

Kehitys kävi täysin toiseen suuntaan Kankaalla ja Ikolassa. Niissä luvan saaneet uudistilat tulivat aikanaan verolle ja perinnöksi oston kautta verotiloiksi, jotka jakaantuivat lukuisiksi uusiksi tiloiksi. Torppia näihin kyliin – toisin kuin Hellanmaan – syntyi vähän, mäkätupia sitäkin enemmän. Uusia uudistiloja niihin ei muodostunut lainkaan, koska kruununmaata niitä varten ei ollut tarjolla.

Syyt talonpoikien myötämielisyyteen isojakoa kohtaan

Kirjallisuudessa korostetaan erityisesti kahden tärkeän syyn keskeisyyttä isojaon toimeenpanossa. Haluttiin lisätä viljantuotantoa ja väestömäärää.⁵⁵ Nämä motiivit näyttelivätkin merkittävää osaa – erityisesti keskusvallan näkökulmasta. Voidaan kuitenkin kysyä, olivat tavalliset talonpojat paikallistasolla todella niin kiinnostuneita maan yksityisomistuksesta ja sen stimuloivasta vaikutuksesta yksityisyritteliäisyyteen ja sitä kautta valtakunnan viljantuotantoon, että he siitä syystä olivat aloitteellisia isojaossa ja suhtautuivat siihen myötämielisesti. Yhtä etäiseltä vaikuttaa heidän tasollaan huoli valtakunnan väestömäärästä ja sen tuottamasta helpotuksesta työvoiman puutteeseen. Saattaisi otaksua, että heidän motiivinsa oli konkreettisempi ja lähempänä heidän elämänsä.

Lapuan historiassa todetaan uudisasutuksen jääneen 1700-luvulla ylipäätään suhteellisen vähäiseksi. Syy ilmoitetaan seuraavasti: ”Uudisasutuksen vähäisyyteen Lapualla vaikutti talollisten vastarinta heidän pelätesään taloudellisten mahdollisuuksiensa heikentymistä.”⁵⁶ Ruotsinkielisen *Pohjanmaan historiassa* asiaa tarkastellaan hiukan laajemmin. Uudistilojen perustamisen todetaan kokeneen huippunsa 1750-luvulla.⁵⁷ Yhtenä

syynä siihen oli kyseisen teoksen mukaan maaherra G. A. Piperin tarmokas toiminta uudistilojen aikaansaamiseksi, toisensa tilatomien pelko siitä, että hankkeilla oleva isojako estäisi uudisasutuksen heidän osaltaan. Tiedettiin tilallisten ankarasti vastustavan vieraitten tunkeutumista kylien ulkomaille, joista isojaon odotettiin tekevän lopun. Sen vuoksi kiiruhdettiin hakemaan uudistilojen oikeuksia ennen isojaon toimeenpanoa. Pietarsaaren maanmittari H. H. Aspegren totesi talonpoikien vastarinnan pelottavan tiehensä maanviljelyyn kelvollisen vapaan väen (*till jordens uppodling tjänligt och ledigt folk*), joka sitten itsellisinä ajautui kurjuuteen (*som inhysningar draga sig fram i uselhet*). Maanmittarin mielestä olisi parempi, että he voisivat viljellä osaa erämaista yhteiskunnalle hyödyksi ja kasvattaen väestömäärää sekä hankkien oman toimeentulonsa (*uppodla en del av ödemarker till sambällets nytta, folkmängdens ökande och egen utkomst*).⁵⁸

Edellä esille tulleesta käy ilmi, että isojako kytkeytyi yhtenä osana reformiryppäiseen, jonka yhteisenä nimittäjänä oli väestön lisääminen. Isonjaon keskeisin tavoite oli sama kuin tilojen halkomisen sallimisessa ja vero- sekä kruununtiloille myönnetyssä oikeudessa perustaa torppia tai tabellilaitoksen aikaansaamisessa. Ruotsin työvoimapolitiikassa omaksuttiin uusi suunta 1740-luvulta lähtien. Sen sijaan, että olisi merkantilistisin pakkotoimin ohjattu työvoima suurtiloille ja manufaktuureihin (niin kuin tehtiin vielä vuoden 1739 palkollisasetuksessa), pyrittiin lisäämään väestömäärää niin, että työvoimaa riittäisi kaikkien tarvitsevien tarpeisiin.⁵⁹ Isojaon taustana tässä kuviossa oli pyrkimys kasvattaa uudismaatilojen ja torppien määrää, koska ne molemmat lisäisivät avioliittoisuutta ja sitä tietä kasvattaisivat väestöä.⁶⁰ Tämä tavoite esiintyy jo Jacob Faggotin teksteissä.⁶¹

Mutta kuinka ajateltiin isonjaon edistävän väestönkasvua? Olihan uudistilojen perustaminen ollut mahdollista ilman isojakoa. Sitä paitsi isojaon tarkoituksena oli poistaa kylien ulkomaat ja erilaiset yhteisomistusalueet, jotka taas olivat edellytyksenä kruunun harjoittamalla kolonisaatiolle.

Maaherrat saattoivat myöntää uudisasutus-oikeuksia vain kruununmaalle, eivät vero- maalle. Niinpä ennen isojakoa olikin menetelty niin, että kylien ulkomaat oli tulkittu kruununmaaksi, jollei siellä ollut toimitettu virallista metsänjakoa. Tämä tulkinta, jota maaherrat ohjeitaan seuraten tiukasti noudattivat, loukkasi pahoin talonpoikien käsitystä, jonka mukaan kylän pyykitetyn rajan sisäpuolella oleva maa ei kuuluisi kruunulle; kylän talonpojat vain omistivat sitä yhteisesti. Juuri tästä syystä edelsi Pohjanmaalla sarja rajankäyntejä isojakoa. Käytiin läpi ja pyykitettiin kylien, pitäjien ja vieläpä lääninrajatkin.⁶² Tulkintojen yhteentörmäys synnytti oikeudellisia prosesseja, jotka saattoivat jatkaa kuninkaaseen saakka. Kiivaat riidat pelottivat tiehensä potentiaalisia uudistilojen tavoittelijoita. He mieluummin luopuivat kuin antautuivat ehdoin tahdoin kylien asujainten hehkuvan vihan kohteiksi, oli heillä sitten viranomaisten tuki takanaan tai ei. Seurauksena ei voinut olla muu kuin uudisasutuksen hidastuminen; ainakaan se ei edistynyt keskusvallan toivomalla ripeydellä.

Talonpoikien käyttäytymisen ydin selvisi pian viranomaisillekin. Ei ollut kyse siitä, että talonpojat olisivat vastustaneet met-

53. Lappå häradsrätt 10.3.1767 § 45–48. Södra Österbottens domsaga KO a 90, f. 258–266. FRA.

54. Lapuan käräjät 16.11.1773, & 156. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 98, f. 1485. KA. Sama juttu konseptina Pohjanmaan eteläisen tuomiokunnan ilmoitusasiain pöytäkirjassa samoin päivänmäärin ja pykälän, f. 275–287. VMA.

55. Ks. esim. Bäck (1984)194.

56. Lehtinen – Luho (1963)324.

57. Vrt. Bäck (1984)209; Ylikangas (1989) 89.

58. (1890) *Svenska Österbottens historia III*, Vasa, 55.

59. Vrt. Heikki Ylikangas (1993) *Käännekohdat Suomen historiassa*, neljäs painos, Juva, 75 s.

60. Haataja (1949) 57. Birgitta Olai (Olai 1983, 226 s ja Olai 1987, 108 ss) käsittää kehityksen niin, että vapauden ajan alusta saakka jatkunut nopea väestönlisäys pakotti hallituksen etsimään keinoja, joilla kasvanut asukasmäärä ruokittaisiin. Hän ei tulkitse isojakoon johtaneita ratkaisuja siten, että niidenkin tavoitteena olisi ollut jatkuva väestönkasvu työvoimapolitiikan poistamiseksi. Viljatuotannon nostaminen jää hänellä pääasiaksi. Kalle Bäck (1984, s. 194) edustaa toista näkökantaa. Hän toteaa, että ”den primära målsättningen var att modernisera den svenska landsbygden för att ge utrymme åt en större befolkning.”

61. Haataja (1949) 57.

62. Alanen (1948) 25 s.

sämaiden asuttamista ylipäätään. He halusivat vain asuttamisen omaan kontrolliinsa, pois kruunun käsistä – näin ainakin, mikä koski kylien ulkomaita, siis alueita, jotka sijaitsivat heidän peltojensa ja niittyjensä ja kylän ulkorajan välissä. Erityisen tärkeäksi asia kävi talonpojille tilojen halkomisen sallimisen jälkeen. Silloin tavallisesti menetettiin niin, että kaksi vanhinta pojista peritilan, nuoremmille ja vävyille oli vaikea löytää kelvollista sijoitusta. Lapualla jo oli nähtävissä kuvatun asiantilan aiheuttamaa orastavaa levottomuutta, epäjärjestyttä ja rikollisuutta.⁶³ Tässä tilanteessa olisi siis kipeästi tarvittu määräysvaltaa yhteismailla, nimenomaan yksityisten tilojen haltijain määräysvaltaa. Jos näet nuoremmat pojat tai vävyt yrittivät päästä uudisasukkaiksi tai vain torppareiksi yhteismaille, he joutuivat samaan seulaan kuin kaikki muutkin yrittäjät. Kylän talolliset vastustivat heidänkin sijoittumistaan kylien ulkomaille.

Ilmeisesti kävi niin, että näin rakentunut talonpoikien ankara vastarinta johti ajatuksen, jonka mukaan nämä suostuisivat helpommin sallimaan raivaukset, jos kyseessä olisi heidän omien lastensa ja sukulaistensa asuttaminen tilan omalle maalle. Siihen ei tarvittaisi jakokunnan suostumusta, joten jakokunnan talonpoikien koottu vastarinta voitaisiin tällä tavoin murtaa ja kiertää. Tämän oivaltaminen näkyy asetuksessa 18.2.1757. Tällä asetuksella ei olisi ollut uudisasutuksen kannalta mitään merkitystä ilman isojakoa. Kyseinen asetus ja sitä huhtikuussa samana vuonna seurannut varsinainen isojakoasetus nivoutuvat itse asiassa kiinteästi yhteen. Ne muodostivat syötin, johon uskottiin talonpoikien tarttuvan. Sen he myös tekivät.

Kun isojakoa Pohjanmaalla johtanut talousdepotaatio piti kokoustaan Lapualla kesäkuussa 1760, se vetosi juuri tähän perusteeseen. Talonpojille vakuutettiin, että niin kauan kuin jako kestäisi, ei uudisasutusta sallittaisi, ja kun se olisi saatettu loppuun ja ulkomaatkin jaettu tilojen kesken, kukin maanomistaja saisi antaa maataan viljelykseen tiloina tai torppina niin paljon kuin haluaisi. Nämä perusteet tehosivat. Talonpojat lähtivät mukaan ajatuksella, että

nyt saataisiin viimeinkin kunnollinen pato ulkopuolisten uudisasukkaiden tulvaa vastaan ja toisekseen toimeentulo talojen nuoremmille pojille ja talojen vävyille. Siinä keskeisin syy talonpoikien myönteiseen suhtautumiseen isojakoon.

Ongelmia syntyi siitä, että jako kesti kauan, Lapualla kymmenen vuotta. Tänä aikana virtasi lääninkansliaan uusia hakemuksia uudistilallisiksi. Maaherranvirasto horjui ratkaisuisaan; milloin se antoi luvan, milloin taas sen epäsi. Kamarikollegio tuki johdonmukaisesti vanhaa uudisasutuspolitiikkaa, mistään lupauksista välittämättä. Talonpojat kokivat menettelyn heille annettujen lupausten pettämiseksi. Siitä kiivaat ja pitkäkestoiset riidat.

Isojaossa oli siis maan yksityisomistuksella suuri merkitys. Sitä merkitystä se ei kuitenkaan saanut markkinatalouden alkusignaalina. – Markkinatalouden suuntaan vaikutti sitä enemmän työvoimapolitiikan liberalisoiminen. – Yksityisomistus oli merkittävä nimenomaan yhteismaiden – kylien ulkomaiden – jakamisen näkökulmasta sen ratkaisemiseksi, määräsikö niistä kruunu vai talonpojat. Jälkimmäiset ajattelivat enemmän omien jälkeläistensä tulevaisuutta kuin valtakunnan yleistä hyvinvointia.

Kun talonpoikien myötämielisyys isojakoa kohtaan ymmärretään näin, katoaa vaikeus käsittää, miksi yksipalstaisuus ei toteutunut eikä vainiopakko poistunut. Monipalstaisuuden vähentäminen oli toki tärkeää tavallisille talonpojillekin, mutta se ei ollut heidän tärkein tavoitteensa.⁶⁴ Tärkein oli kylien yhteisesti omistettujen ulkomaiden jako, joka monessa tapauksessa käytännössä tuotti suuria hankaluuksia, rajat kun piti rakentaa kokonaan uudestaan. Vaikeus päästä yhteisymmärrykseen metsänjaoista osoittaa niille talonpoikien katsannossa annetun suuren merkityksen.

63. Heikki Ylikangas (1976) *Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825*, Keuruu, 229–239 ja eri kohdin.

64. Kalle Bäck (1984, s. 195) on katsonut, että isojako oli metsäalueilla vähintään yhtä välttämätön kuin peltoalueillakin. Hän kiinnittää kuitenkin huomiota vain metsien tuottoon, ei niistä käytyihin omistusoikeuskiistoihin talonpoikien ja kruunun välillä.

Isonjaon toteuttaminen valtakunnan eri osissa oli vaihtelevaa, koska maaperä ja olosuhteet olivat suuresti toisistaan poikkeavia. Sen vuoksi on vaikea arvioida, mikä yleisempi merkitys on tässä formuloidulla selityksellä talonpoikien suhtautumiselle isojakoon. Oletettavasti selitys on varsin huomioarvoinen ainakin kaikilla niillä metsäseuduilla, joilla kruunu oli harjoittanut uudisasutuspolitiikkaa yhteisomistusalueet kruununmaaksi tulkiten. Tällaisia alueita löytyi silloisessa Ruotsissa ja siihen kuuluvassa Suomessa runsaasti.

Eikä löytynyt vain 1700-luvun Ruotsissa. Kaikkialla Euroopassa jakotoiminnan ensimmäisenä vaiheena ja sen liikkeelle panevana voimana oli yhteisalueiden jako. Vastan tultua toteutetuksi käytiin yhtenäistämään palstoja ja poistamaan vainiopakkoa. Tiluskaannuksen ja vainiopakon lopettaminen, joka on keskeistä Jacob Faggotin kirjoituksissa ja jota on laajalti pidetty isojakon toteuttamisen syynä, saivat käytännön jakotoimien tavoitteena keskeisen aseman vasta myöhemmin. ■